

Erud von W. Hartmann in Veitzig Neudrutz.

1028

6 40

DEZE WERELD OF DE TOEKOMENDE?

EEN WOORD TOT DE GEMEENTE

NAAR AANLEIDING VAN HET OPRICHTEN VAN EEN
STANDBEELD VOOR

SPINOZA

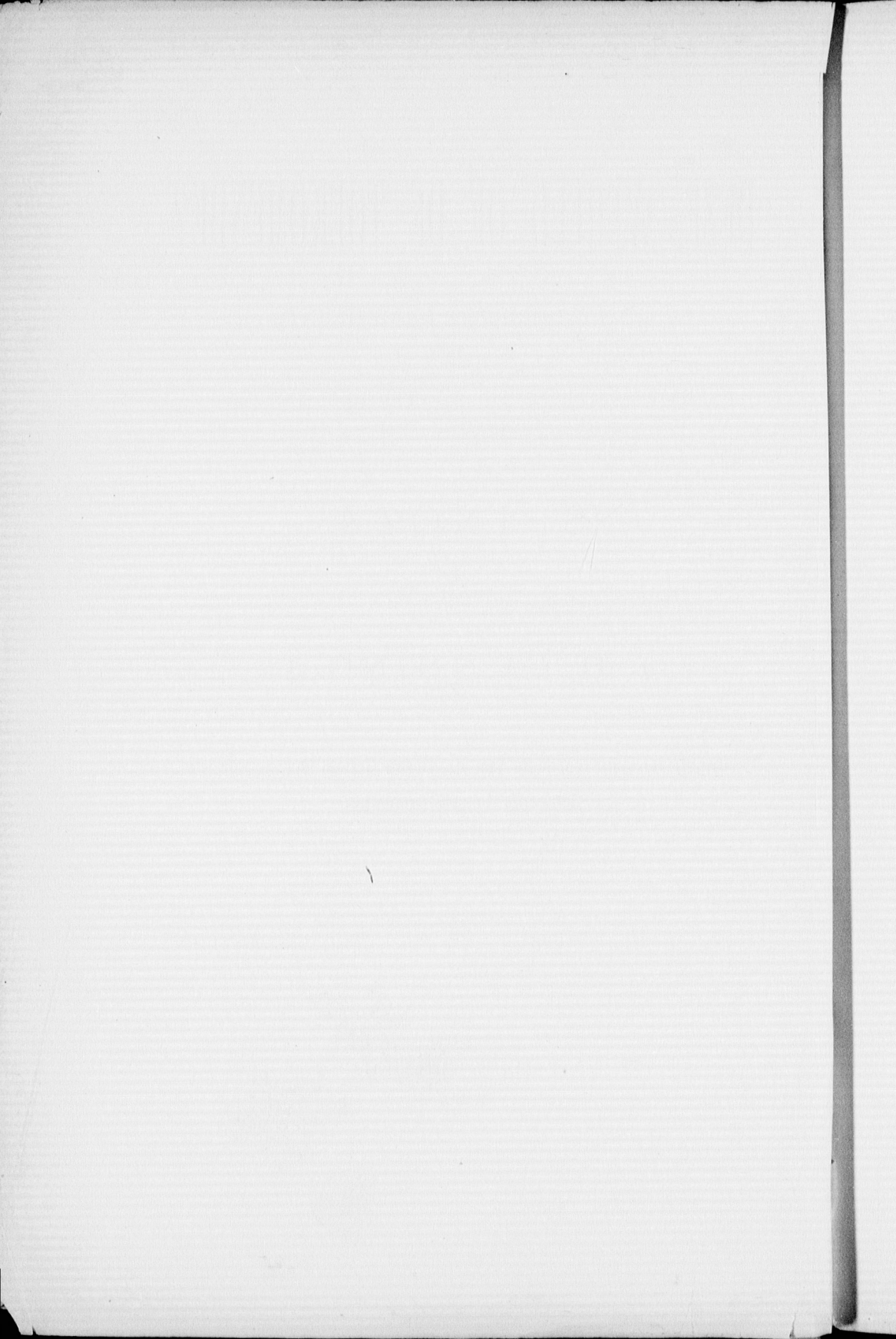
DOOR

J. H. GUNNING Jr.

(Uitgegeven ten voordeele van de vierde School der hervormde
Gemeente te 's Gravenhage.)

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1880.

VOORREDE.

In een geschrift „Spinoza en de idee der persoonlijkheid”, in 1878 bij Kemink & Zoon te Utrecht in 't licht verschenen, heb ik verklaard tegen de oprichting van een standbeeld voor Spinoza in de stad, waar ik nevens anderen de Gemeente dien, te protesteeren, schoon verzekerd dat mijn protest die oprichting niet verhinderen zou. Thans, nu die oprichting een feit is, rest mij niets anders dan de Gemeente op de beteekenis van dat feit naar vermogen opmerkzaam te maken. Wie nader bewijs van mij verlangt voor wat ik in deze bladzijden omtrent Spinoza zeg, raadplege het genoemde geschrift. Voor wie daartoe buiten staat is, heb ik evenwel nog eenige aantekeningen aan mijn verloop toegevoegd.

Door het uit te geven ten bate van eene school der hervormde Gemeente hier ter stede, heb ik niet alleen een kleine ondersteuning (mocht het zijn!) willen verleen en aan eene zaak die ik liefheb. Ik heb ook willen te kennen geven langs welken weg, mijns inziens, de

Gemeente des Heeren tegen de machten, die in Staat en kerk en wetenschap hare belijdenis ontkennen, heeft te strijden. Namelijk met de uapenen des geestes en des lichts. De vrijheid der gedachte wil niemand aantasten (Zie de 4^e Aanteekening). Maar men kan haar voorkomen, namelijk door opvoeding in de gedachten-sfeer van het naturalistisch ongeloof. Tegen de gebondenheid van hoofd en hart, uit die opleiding voortvloeiende, helpt niets dan de groote heerlijke grondslag van alle waarheid en vrijheid, Gods heilig Woord. Voed, o volk en Gemeente! uwe kinderen bij dat Woord op, en de wijsbegeerte, die edele gave Gods, zal u niet schaden maar, met „alles” mede, uw eigendom wezen (1 Cor. 3:22), zoo gij van Christus zijt.

's Hage, 17 Sept. 1880.

J. H. G.

De *gebeurtenissen* des tijds te bespreken, Gemeente des Heeren! voegt naar mijne meening den leeraar niet. Op de eeuwige waarheid Gods het oog der Gemeente te richten, dat is zijn roeping, zijn heerlijk voorrecht. Maar indien niet de *gebeurtenissen*, toch wel de *teekenen* der tijden mag en moet hij bespreken. Zulk een teeken trok ook weder in de vorige week onze aandacht. Voor BENEDICTUS DE SPINOZA is in de nabijheid der woning, die hij in zijne laatste levensjaren hier ter stede betrok, een juist gedacht, sierlijk uitgevoerd, bronzen standbeeld opgericht. Peinzend, als gereed om nieuwe gedachten op te teekenen, zit hij daar op zijn granieten voetstuk. In de gestalte die zich om het rondomstaande volk niet bekommert en met haar oog zijn vragenden blik niet ontmoet, gaf de kunst een getrouw beeld van den teruggetrokken denker, wien ook in de open lucht de atmosfeer der eenzame binnenkamer blijft omzweven. Het volk als zoodanig kent hem niet (1) en zal hem, wij zijn er zeker van, ook door dit schoon kunstgewrocht niet leeren kennen, omdat hij met de heiligste overleveringen, aan wier inhoud dat volk sedert eeuwen zijne kracht ontleende, geen gemeenschap had — hetzij wegens zijn afkomst, hetzij omdat hij er in moedige be-

paaldheid meê gebroken heeft. Maar wij als Gemeente van Christus hebben ons af te vragen wat dit teeken ons te zeggen heeft, en onze verhouding er toe te bepalen. Laat mij, als een uwer voorgangeren, u deze bladzijden tot dat doel aanbieden.

Over Spinoza zelven, den tijd waarin hij leefde, en zijn eigen persoonlijke lotgevallen spreek ik niet. Genoeg geschriften staan daartoe den belangstellende ten dienste. Ook in beschrijving en beoordeeling van de stellingen zijner wijsbegeerte kan ik hier niet treden. Alleen in een enkelen hoofdtrek wil ik de verhouding van dat stelsel tot onze belijdenis teekenen. En dit meen ik niet beter te kunnen doen dan met de vraag op den titel:

Deze wereld of de toekomstige?

Spinoza's leer, tot haar kortste uitdrukking herleid, is deze: *De werkelijkheid is de waarheid*. Het bestaande, mits volkomen en met juistheid in zijn gevolgtrekkingen ontvouwd, is het ideaal zelf.

Daartegenover, bepaald en stellig er tegenover, staat de belijdenis der Gemeente: er is een diepe *klove* tusschen werkelijkheid en ideaal; niet omdat de werkelijkheid onvolkomen is en slechts aanvulling, ontwikkeling behoeft, maar omdat er zonde, afval van God en dien ten gevolge dood en verderf is, alleen door reddende Genade, door almachtige ontferming, door nederdaling van Boven, door de vleeschwording des Woords te overwinnen.

De Gemeente zegt: wij leven niet door den natuurgeest alleen, maar door God den Heiligen Geest.

De wereld, de mensch zoolang hij in zijn zonde blijft, kan dien Geest niet ontvangen, want zij ziet Hem niet en kent Hem niet. Zij is slechts vertrouwd met de wereld der *verschijnselen*, tot welke de natuurlijke mensch (Kant behoefde het ons niet te leeren) naar inrichting en aard van zijn kenvermogen ontegenzeggelijk bepaald blijft. Maar de Heilige Geest, (om wien te ontvangen de smart der verlangende liefde noodig is), leidt ons in „de waarheid”, in de wereld der *wezenlijkheid* die de verschijnselen draagt, hun geestelijke achtergrond is. Niet dat wij nu *wetenschappelijk* alle dingen kennen, of aan nauwlettend onderzoek, waarneming, ervaring, kritiek ontheven zijn zouden. Integendeel, we zijn tot dit alles nu dubbel verplicht, want we vinden er ons nu toe in staat gesteld, zijn normale menschen geworden, in wie (in beginsel en zeer aanvankelijk), de ware oorspronkelijke orde hersteld werd. *) Dit is niet omdat wij nu in ons zelve eenige voortreffelijkheid boven anderen zouden hebben, maar omdat wij op eenen anderen bodem zijn overgeplaatst. Ons burgerschap is in de hemelen, weshalve wij ook den Heiland Jezus Christus verwachten. Wij zijn met Christus in den hemel gezet, en zien nu niet meer aan de dingen die men ziet, maar de dingen die men niet ziet, omdat die

---

*) Over de betrekking tusschen geloof en wetenschap kan ik hier niet verder uitweiden. Meer opzettelijk handelde ik daarover in: „*Overlevering en Wetenschap*” enz. (’s Gravenh. 1879), waarheen ik de vrijheid neem den belangstellenden lezer te verwijzen.

eeuwig zijn. Wij moeten ons getroosten, deswege van blinden hoogmoed, van toemelooze, zij het dan ook naïeve aanmatiging beschuldigd te worden. Daar is niet aan te doen. Alleen kunnen wij de ernstigen onder onze tegenstanders verzoeken te willen in aanmerking nemen, dat niemand onzer meent, dit licht voor *zichzelf alleen* te bezitten. Het is *het Geloof der Gemeente*, waarvoor ieder onzer tegenstanders even goed als wij het orgaan heeft; slechts wil hij het, helaas! niet tot werking laten komen, aan de onuitsprekelijke eeuwige Liefde, die hem even goed als ons gelukkig begeert te maken, het oor zijns harten nog niet leenen. En niet dat b. v. de schrijver dezer bladzijden dit zou weten of bezitten omdat hij godgeleerde is, of wellicht eenigzins wijsgeerig nadenkt: neen, met den minst ontwikkelden daglooner, naast wien hij knielt, heeft hij het in gelijke, niet in meerdere mate, al weet hij het eenigzins beter uit te drukken.

De toekomende wereld in welke wij leven, heet zoo omdat zij na dit leven in het vleesch, met de toekomst van Jezus Christus, naar welke wij verlangend uitzien, eerst recht openbaar zal worden: niet omdat zij ook niet reeds nu werkelijk aanwezig zou zijn. Zij is juist in dit tegenwoordig leven onze kracht, ons licht. Om den wille van dezen eeuwigen achtergrond, die voorgrond wordt, hebben wij deze wereld lief en handelen met lust en blijdschap in haar. Men kan de „toekomende wereld” even goed de hoogere, volmaakte wereld noemen.

Dit is het wat ons van Spinoza — niet van het

streven van zijn hart, maar van zijn stelsel — scheidt. Dat stelsel bepaalt ons bij de *tegenwoordige* wereld, en wij leven in de *toekomende*.

De aard van dit verschil is *zedelijk*. Er is niet een christelijk stelsel, dat dan tegenover het stelsel van Spinoza zou staan. Maar er is een *leven uit God*, aan hetwelk de Gemeente deel heeft. Ongetwijfeld openbaart zich dat leven ook wel in leer en stelsel, maar zulks is altoos slechts in de tweede plaats van belang, want iemand kan dat stelsel zeer verkeerd uitdrukken, en toch deel aan het genoemde leven hebben. Doch dit leven, zeggen wij, vindt zich op *zedelijken* grond tegen het pantheïsme (zooals Spinoza's stelsel ten naasten bij genoemd mag worden) overgesteld. De gemeente noemt het pantheïsme *onzedelijk*.

Spinoza zegt: „wij streven en begeeren niet naar iets omdat wij oordeelen dat het goed is: maar integendeel wij houden iets daarom voor goed, omdat wij het begeeren en er naar streven.” Hier is dus de mensch van gehoorzaamheid aan het boven hem staand zedelijk ideaal ontslagen, en op zichzelf gesteld. Het volstrekt gebiedend onderscheid tusschen het goede en het kwade is vervallen. Tot deze stelling komt de mensch omdat hij zijn *geweten* niet hoort. Het geweten gebiedt hem, zich strak en steil tegen een slechte werkelijkheid over te stellen. Hierin, in dit zedelijk streven naar het heilige, bestaat 's menschen *persoonlijkheid*. Laat hij deze strakke scheiding varen, zich met de werkelijkheid inéénvloeien, dan blijft ook God voor hem niet meer

III Prop. 9
Aard E.

dit is die W, die dan
als ik me + gewete Eedel
drukte, als domme
Hoe te galle W
Erdel w. Looddelde
Aard d. Wdr HJ
in die, die ik was
erkend: "H. tot"
Hoe der kritiek
aanpassen W.

de heilige, zich tegen het kwade strak stellende, macht, maar vloeit even als de mensch met de werkelijkheid zooals ze is, in één, en het pantheïsme is dáár. De uitwissching der menschelijke persoonlijkheid heeft voor hem ook die der goddelijke tot gevolg.

Zoo bestaat er dan, Gemeente des Heeren! tusschen u en tusschen de wijsbegeerte van Spinoza een *levensverschil*. De groote vraag: „deze wereld of de toekomstige?” kan ook aldus uitgedrukt worden: „de natuur of de heilige God?” of door een dergelijke tegenstelling. Maar altoos is dat verschil van *zedelijken* aard, en niet slechts dat van het eene *stelsel* tegenover het andere. Het raakt niets minder dan de hoogste idealiteit des levens, welker banier Christus opheft met zijne leuze: *bekeert u, want het Koninkrijk der hemelen is nabij gekomen*. Hiermede toch scheidt Hij de tegenwoordige wereld van de toekomstige: en wel met het „bekeert u” doet hij dat *in ons*, en met het wijzen op het Koninkrijk doet hij hetzelfde *buiten ons*, in de wereld. Gelijk de geleerden spreken van hun *palimpsesten*, oude handschriften waar, over heerlijke meesterstukken der oudheid heen, een ander schrift geschreven werd; om dat oorspronkelijk geschrevene is het te doen; zoo is ons hart en de wereld een palimpsest, en Christus zoekt en behoudt wat verloren was, het oorspronkelijk schrift Gods. Hij doet het bovenop komen: dat is ons en der wereld nieuw *leven*. Hij leert het ons lezen: dat is de *leer*.

Met een enkele hoofdgedachte hebben wij dus de

beteekenis van het onder ons opgericht beeld des grooten wijsgeers trachten duidelijk te maken. In vele bijzonderheden zouden we dit verder kunnen ontvouwen: maar wij bepalen ons tot de vraag: welke gedachten behoort nu die oprichting bij ons, als gemeente van Christus, te wekken, welke indrukken achter te laten? Laat mij daar een driedig andwoord op geven.

Verootmoediging allereerst behoort dit feit bij ons te wekken. Voor twee eeuwen ware zoo iets onder ons onmogelijk geweest. Spinoza is persoonlijk — wij komen daarop terug — een edel mensch geweest, wiens karakter eerbiedige hulde verdient. Maar de wijsbegeerte die hij heeft voorgestaan is, hetzij in haar uitgedrukte leering, hetzij in haar wettige gevolgen, gekant tegen de belijdenis van den levenden God (2) wiens heilige Persoonlijkheid zij loochent; tegen de zedelijkheid (3) wier noodzakelijke grondbeginselen zij vernietigt, en tegen de burgerlijke vrijheid (4) welke zij onmogelijk maakt. Elk dezer drie heerlijke geestelijke goederen wordt naar ontwijfelbare bedoeling des wijsgeers door hem gehandhaafd, doch door de even ontwijfelbare strekking zijner denkbeelden bepaaldelijk ontkend.

Nu behoort het ons tot verootmoediging te zijn dat de algemeene geestelijke toestand het oprichten van een standbeeld voor zulk een man op de openbare straat veroorlooft. De heerschappij der staatskerk, den dwang op geestelijk gebied die bij alle, ook door dezen wijsgeer zelve dankbaar erkende,

vrijheid toch zijne dagen kenmerkte, begeeren wij niet terug. Volle burgerlijke vrijheid voor onze tegenstanders om alles te doen wat de openbare zedelijkheid niet kwetst, en dus ook de daad welke wij bespreken, die vrijheid gunnen wij hun niet alleen, maar verheugen er ons in dat zij haar ongehinderd genieten kunnen. De „verdraagzaamheid” onzer eeuw, hoe hoog ook geroemd, is in ons oog een zeer zwakke deugd. Zij ontspruit dikwerf eenvoudig uit gemis van overtuiging, en is alzoo slechts onverschilligheid die, naar omstandigheden, tot felle vervolging van de „andersdenkenden” kan worden. Niettemin, dat deze verdraagzaamheid beoefend wordt, is ons gewenscht: geenszins omdat we het verschil der overtuigingen van onwaarde, of de waarheid, met moedeloos schouderophalen, iets onvindbaars achten: maar omdat wij die waarheid niet anders dan langs den weg der overreding, den weg des geestes, wenschen te zien gelding en gezag verkrijgen. Doch het is ons verootmoedigend dat een feit als wat wij verleden week zagen gebeuren, bij de gemeente zoo weinig aandacht trekt. Het heeft in een christen-land, op dezen „klassieken bodem der burgerlijke vrijheid,” op de openbare straat, ten aanhoore van hooggeplaatste overheden en van een vertegenwoordiger van een onzer Vorsten, en (naar gemeld wordt) met toejuiching van een rondomstaande volksmenigte kunnen geschieden, dat de man die het voorwerp dezer hulde was, als „de blijde boodschapper der mondige menschheid” begroet is. Ziedaar een titel die, naar de belijdenis

der gemeente, aan niemand anders dan aan haar Heer en Heiland toekomt. Gaat er dan geen siddering van smart en verontwaardiging dóór ons? Zullen we zeggen: het ging buiten ons om, het voorwerp der hulde is bij het volk onbekend, de gansche zaak raakt ons weinig? Zoo spreken velen, maar schijnen te vergeten dat het toch onzes Konings en onze eere raakt indien openlijk tegen Hem, op zijn eigen grondgebied, een vaan des oproers wordt opgestoken, en daar geplant *blijft*. Dat vreemden en geleerden die persoonlijk buiten het geloof der gemeente staan, kunnen handelen en spreken gelijk gehandeld en gesproken is, dat blijft ter hunner verandwoording. Maar zoolang wij een christenvolk zijn heeft die gemeente, draagster der belofte: „wat gij op aarde bindt of ontbindt, zal in den hemel gebonden en ontbonden zijn,” zich van een stand der openbare meening dien zij Christus-onteerend noemen moet, het grootste deel der schuld toe te schrijven. Beschuldigen we dan niet hen die deze hulde bedacht en met een inspanning en toewijding die wij op zichzelf gaarne eeren, uitgevoerd hebben; maar beschuldigen wij onszelve, vooral wij die belijden Gods heilig Woord te gelooven, en dus weten dat wie dit Woord verwerpt, geen wijsheid noch leven hoegenaamd heeft; dat gerechtigheid een volk verhoogt maar de zonde een schandvlek der natiën is, en dat de grootste, de afschuwelijkste, de eigenlijk-éénige zonde is, niet in Jezus Christus te gelooven.

Maar het besproken feit moet ons, ten andere, een roepstem tot *nieuwen ernst in leven en denken* zijn.

De wijsgeer wiens beeld staat opgericht, was een edel mensch, van verheven karakter en reine bedoeling. De hoogmoed van den natuurlijken mensch werd juist door dien edelen zedelijken aanleg bij hem, gelijk bij ieder, verhoogd. Maar dit mag ons niet verhinderen den adel dier gezindheid op zichzelf te roemen. Rijkdom, eer en genot, die de gewone menschen prikkelen, werden door hem afgewezen om de liefde voor het Eeuwige. Zichzelf en anderen op de eenheid te wijzen die den geest met de geheele natuur verbindt, was hem de weg der hoogste bevrediging. Alles in den glans der eeuwigheid te zien, achtte hij eeniglijk overeenkomstig met de natuur der rede; wel te doen en blijde te zijn was zijn levensregel, en onbaatzuchtig, eerlijk, liefdevol jegens anderen evenzeer als aan zichzelf getrouw heeft hij zijn eenzaam kamerleven ten einde toe geleid. Met nadruk herhalen wij dat zijn persoonlijke bedoeling in alles hooger stond dan de strekking zijner leer (5). En ook die leer heeft, bij al hare groote dwalingen, toch om de waarheidsbestanddeelen welke zij in zich draagt, de gewichtigste beteekenis. Zij bevat de allerschoonste, vruchtbaarste gedachten, die slechts in een ander verband behoeven gesteld te worden om waarheid te zijn. Men kan van dezen denker ook niet zeggen dat hij „Christus verworpen” heeft. Om Hem te kunnen verwerpen moet men Hem eerst in voldoende mate kennen. En deels door zijn israëlitische afkomst is hij daarin verhinderd, deels doordat „in zijn tijd het christendom zóó verkleed en on-

kenbaar gemaakt was door drooge formules en ijdele spitsvondigheden, dat het van een vreemde niet te vergen was, de hemelsche gestalte lief te krijgen" (6).

Dit alles erkennen wij zeer gaarne. Voor een christen die weet dat niemand iets goeds, iets wezenlijks buiten Christus kan denken of doen, is het een hoog genot, zielenadel bij niet-geloovigen op te merken. Want daar in den Zoon, in het eeuwige scheppende Woord, alle dingen gegrond zijn, zoo ziet hij met innige blijdschap de sporen der werking van dat Woord „in wien het leven en het licht der menschen is," ook bij hen die den Christus verwerpen. De deugden der niet-geloovigen zijn hem geen blinkende zonden maar vruchten van het koningschap van Christus die „heerscht in het midden zijner vijanden." Immers Hij is gekomen niet om gediend te worden maar om te dienen. Dat wil ook zeggen, Hij laat dikwerf den nog benevelden geest Zijn titel en waardigheid loochenen, zoo Hij hem slechts dienen kan met de werking Zijns levens, al is het dan ook onbekend en miskend. Maar des te meer blijkt dan hier de ernst onzer roeping. Werkt reeds de nog niet erkende, ja geloochende Christus in het leven dier edelen zulke vruchten, hoedanigen behoort gij dan te zijn in heiligen wandel en godzaligheid, in reine toewijding aan de eeuwige waarheid!

In leven en denken een nieuwe ernst — daartoe vermane ons de aanschouwing van het beeld des wijsgeers. Ernst in het *leven*. De onbaatzuchtigheid, de verheffing boven de eer en het genot der voor-

bijgaande wereld, de toewijding aan zijn God die den eenzamen denker onderscheidde, hoe behoort dit alles in verhoogde mate hem te vervullen die de eeuwige Liefde kent, die met den gekruisten Heiland meê begraven is in zijn dood, meê verheerlijkt in zijn opstanding! Heeft de koude onpersoonlijke hoogste wezenheid, die geen liefde teruggeeft, Spinoza in zoo blakende geestdrift tot onderzoek doen ontgloeien, hoe moet dan ook in *ons* een heilig vuur branden om God te *kennen*, den éénigen waarachtige, die ons eerst heeft liefgehad tot de overgave van den Zoon, van Zichzelve, toe! O als er bij ons die de geopenbaarde Genade kennen, éénig denkbeeld van godgeleerdheid is, hoe moet zij ons een zaak van heilige bezieling worden! Het nadenken over God is gevolg geven aan een drang van innerlijke goddelijke noodzaaklijkheid, een *willen* kennen omdat wij *moeten* kennen, een onwillekeurige richting van het oog des geestes naar dat Oog, dat heilige oneindig liefdevolle Oog, van hetwelk wij voelen hoe het op ons gevestigd staat, ja ons dóór en dóór ziet. Wij willen Hem kennen omdat Hij ons éérst heeft gekend! (1 Cor. 8:3).

En in deze behoefte om God te kennen ligt de drang tot *alle* wetenschap opgesloten. Wat is wetenschap anders dan onderzoek van het bestaande om het te verklaren en aldus geestelijk te bezitten? Maar nu zou er voor onzen geest geen drangreden zijn om de verwarde menigte van de dingen der wereld te ordenen, er wetmatigheid in na te sporen en zich alzoo boven de overstelpende veelvuldigheid

hooger en hooger tot de éénheid op te heffen, indien niet God die in ons hart woont, ook door ons als grond der wereld, als Bestuurder harer orde werd aangenomen. Het onderzoek zou geen stap verder kunnen komen zonder de zekerheid dat de natuur aan zichzelf getrouw blijft, dat de wereld inderdaad wetmatig geordend is. Zoo blijkt, dat de wetenschap religieus, d. i. zedelijk, van aard is. Scheppende Wil heeft de wereld geordend, en ook ons naar Zijn beeld geschapen, zoodat nu ook onze wil de dingen ordent en begrijpt. Wat is verstandig, wetenschappelijk? Datgene wat een goed mensch kan willen en dus ook inderdaad wil: m. a. w. datgene wat met Gods wil overeenkomt. Een mensch die met God verzoend is, staat ook met de wereld op dezen voet, dat hij haar *kent* en kennen *wil*; dat hij naar wetenschap verlangt en geschikt is om haar te vormen.

Welnu, heeft een man als Spinoza met zooveel ernst naar *zijn* meening de vrijheid en voortbeweging der gedachte, der wetenschap voorgestaan, hoeveel te meer moesten *wij* voor haar leven en strijden. Het geloof kan zonder de vrijheid, ook die der wetenschap, niet leven. Het geloof heeft twee vijanden: één onschadelijken, den dwang die het bestrijdt, en één noodlottigen, den dwang die het beschermen wil. Het kent slechts ééne vreeze — die voor het lot van den rampzaligen tegenstander. Maar voor hem gelijk voor zichzelf wil het vrijheid. Het ideaal van waarheid en van vrijheid is één en hetzelfde.

Voorwaar indien ons, zoo oneindig boven Spinoza bevoorrecht, niet ook heilige ernst in leven en kennen, blakende geestdrift voor dat ideaal boven dezen edelen farizeër en schriftgeleerde heft, wij zullen in het koninkrijk der hemelen geenszins ingaan.

Er is reden om dit te zeggen. Onze kerk had en heeft een heerlijke belijdenis en vele schoone vruchten van godzaligheid en kennis, ook in Spinoza's tijd: maar ook een zware verandwoording rust op haar. Wij weten zeer wel dat de beschuldigingen tegen de Kerk van de zijde van hen die den Verlosser verzaakt hebben, altoos dáárom zoo overdreven zijn, omdat wie dit deden, een onverdoofbaren prikkel in hun binnenste blijven rond-dragen. Heimelijk blijft hun geweten vóór dien Zoon des menschen getuigen met wien zij, zeer diep in hun hart, en tegen hun stelsel in, beseffen ééns nog te zullen te doen hebben voor Zijn rechterstoel. Om nu hun afval te verontschuldigen moeten zij b. v. als er van Spinoza sprake is, met voorliefde de herinneringen opzoeken aan domme dweepzucht die hem belasterde, aan leeraren die op zijn graf spuwden, aan bestrijdingen wier heftigheid de hoogmoedige doch waardige kalmte van 't bescheid dat de goedverschanste wijsgeer gaf, slechts des te voordeeliger deed uitkomen. Doch al dit onrecht mag ons niet verhinderen, het deel waarheid dat er in is, te erkennen. Gewis de kerk heeft, in zijn tijd als in den onze, veelzins haar plicht verzuimd om, door den waren geestelijken aard des geloofs te toonen, de niet-geloovigen te doen zien dat de ze-

delijke eischen die zij met grond stellen, overal elders slechts *gesteld*, maar alleen door de kracht des geloofs waarlijk *vervuld* worden. De kerk, terecht beschuldigd van gebrek aan lokkende innigheid der liefde en reinheid des levens, spreekt een vreemde taal welke de wereld zeer dikwerf niet verstaat — geenszins alleen omdat „de duisternis het licht niet vat,” maar ook omdat de onweêrstaanbare schoonheid, de hemelsche reinheid van Jezus' woorden in haar taal niet duidelijk genoeg klinkt. O Spinoza waarom zit gij zoo peinzend, in uzelve gekeerd, op uw leunstoel? Hoort gij dan niet rondom u prediken wat op de vragen van uw diepen geest andwoordt? Merkt gij, uitgestooten zwerveling die voor uwe overtuiging in heerlijke kloekheid het ergste verdroegt, merkt gij niet den geur van een balsem die eerst, door uwe wonden te zalven, zich aan uw hart bewijst *liefde* te zijn, om zich dan, op dien grond, aan uw verheven verstand als *waarheid* aan te bevelen? Helaas, zijn levensverhaal, zijn brieven, de geschiedenis van zijn tijd rondom hem beantwoorden die vragen duidelijk en treurig genoeg.

Maar desniettemin, bij en ondanks dit alles, is de Gemeente heilig in haar levenskern en middelpunt, heilig en onoverwinlijk in Jezus Christus haar Hoofd. Wel schijnt men, bepaaldelijk in onze dagen, ach! gansch andere dingen van haar te denken. De zondige wereldgelijkvormigheid, de jammerlijke scheuringen, de geestelooze houding der

Kerk ziende, besluiten hare vijanden veelvuldig van hare machteloosheid tot die van het Hoofd der gemeente zelf. Zij zijn van zekere geestdrift vervuld: een gewisheid spreekt uit hen, dat „het christendom heeft uitgediend.” Zij houden het voor een storend tusschenvoegsel in het drama der geschiedenis; en achten, zoo God bestaat, Hem dan een te goed kunstenaar dan dat Hij eenige episode, zooals nu de christelijke, te lang zou laten duren. Ook het oprichten van dit beeld is, zoo al niet in bewuste bedoeling, dan toch inderdaad in strekking, een ons toegevoegde *uitdaging*. Welnu, wij nemen haar aan, en laten ons, nadat wij door deze aanschouwing eerst *verootmoedigd*, daarna tot *nieuwen ernst in leven en denken* gespoord zijn, ten slotte door haar tot *hoopvollen moed* wekken.

Het is een heerlijk schouwspel dat de geschiedenis der wijsbegeerte ons biedt. Niemand geve der laffe rede gehoor, dat het geloof en de wijsbegeerte elkander uit hun aard zouden vreemd of vijandig zijn. In het middelpunt van 's menschen natuur, in welks diepte de Godsidee straalt, daar is de éénheid van het denken dat de waarheid zoekt en van het willen dat de waarheid wil. Het eerste heet wijsbegeerte, het tweede godsdienst of geloof. Daarom heeft ook het geloof ten allen tijde, waar het zuiver en krachtig leefde, de wijsbegeerte gezocht, bevorderd, en verhinderd van *wijsbegeerte* tot *stelselbegeerte* te verbasteren. Waar het geloof door eigen krachteloosheid of door de macht der vijandschap met welke de zondaar ten einde toe

voor den levenden God op de vlucht is, dit doel niet bereikt, daar stelt zich de wijsbegeerte tegen het geloof, doch ook tegen haar eigen adel en leven. Maar uit haar eigen aard is de wijsbegeerte de hoogste eertitel van den menschelijken geest. De behoefte van dien geest om den band tusschen het eindige en den Oneindige te vinden, d. i. de Wijsbegeerte, toont 's menschen verhevenheid boven de natuur, zijn verwantschap met God. Dat de stelsels elkaar afwisselen, behoort niet, gelijk men zoo dikwerf ziet, tot een glimlach over 's menschen kortzichtigheid te wekken, maar tot bewondering voor dien van God gegeven aanleg die 's menschen geest nooit rusten laat en zijn denken, schoon na tallooze schipbreuken, toch altoos weêr den open oceaan van het onbekende indrijft.

Zullen wij dan nu aandacht vestigen op de leemten in het stelsel van den wijsgeer wiens naam thands onder ons op aller lippen zweeft? Zullen wij aanwijzen dat er willekeur bij hem heerscht tot in de grondgedachten toe van welke al het verdere afhangt (7): dat alle overgang van het oneindige tot het eindig bestaande ten eenenmale ontbreekt (8); dat het mysterie der menschelijke persoonlijkheid, dus het steunpunt van alle zedeleer, hier geen plaats om te bestaan vindt: dat zijn bestrijding van het *doel* in de bestaande dingen zichzelf veroordeelt (9): dat hij overal, het „oneindige” noemende, slechts van het „eindeloze” spreekt — of van de vele tegenstrijdigheden gewagen die zijn diepzinnige gedachtengang biedt? Wij zullen het niet doen, maar

liever het grootsche der poging om het heelal aldus uit God te verklaren, eerbiedig bewonderen. Wij willen zijn gloriëtitel daarin erkennen dat hij in zijn wijsgeerig denken met God begonnen is. Doch wij, hem hierin gaarne volgende, beginnen niet met zijn ledige, afgetrokken, levenlooze wezenheid uit welke niets af te leiden is, maar met den waarachtigen, levenden, drieëenigen God dien de ervaring der Gemeente van alle eeuwen kent en eert. In Hem, gelijk het hart van alle kinderen Gods Hem aanbidt en Zijne stem hoort, is de waarheid ook van de verheven vereenzelviging van God en wereld, welke de nederlandsche wijsgeer predikt: want die God is in het vleesch geopenbaard. Doch in het nieuwe leven, door den Heiligen Geest in ons gewekt, en waardoor wij niet slechts *in* maar ook *boven* de wereld leven, is ons de mogelijkheid gegeven om Gods eeuwige *verhevenheid* boven de schepping, in welke Hij woont, te beseffen. Wie door den Heiligen Geest waarlijk tot *persoon* is geworden, leert ook de persoonlijkheid Gods als grond van de zijne verstaan. En zoo leert hij dan ook door het geloof de gedachten der wijsgeeren op haar rechte waarde schatten. Zijn hun gedachten U, o gemeente van Jezus Christus, vijandig? Zeg het niet te spoedig, want elke stoute en schoone wijsgeerige gedachte spelt toch eene letter van Jezus Christus' heerlijken Naam, en is wellicht alleen in haar afzonderlijkheid, buiten verband met andere gedachten, onwaar. Maar *moet* gij het dan zeggen dat een wijsgeerig stelsel u, uwer belijdenis naar Gods Woord, vijandig is?

O werp het ook dan niet weg, maar doe er mede gelijk dat Woord u leert den vijand te behandelen. „Indien uwen vijand hongert, zoo spijzig hem; indien hem dorst, zoo geef hem te drinken.” Zie deze wijsbegeerte hongert en dorst — geef haar te eten en te drinken: vul de halve, de gebrekkige gedachten aan uit den schat des goddelijken levens, der gemeente toebetrouwd. Zoo maakt gij hem tot getuige, tot profeet van de waarheid die hij zelf niet gekend heeft, als een Mozes die het Kanaan van verre ziet, werwaarts hij zelf niet kan overgaan. Wie met het oog des geloofs leest, hij leert uit elken wijsgeer, en niet het minst uit onzen landgenoot, de heerlijkheid van Jezus Christus met dieper inzicht aanbidden. (10)

Met rustigen moed nemen we daarom de uittarting aan, ons door de oprichting van dit standbeeld toegeworpen. *Deze wereld of de toekomst?* Dat is de groote vraag voor het gebied der wijsbegeerte ja, maar allereerst voor die van het leven zelf. Zal de menschheid op den duur aan een wijsbegeerte als de zijne, of een soortgelijke, eene die slechts de volmaking van onzen toestand in *deze* wereld zoekt, genoeg hebben? Aan de eeuwige behoeften, aan den onuitroeibaren adel der menschelijke natuur gedachtig, wachten we rustig het antwoord der toekomst af.

Een der geleerde vreemdelingen die de inwijding van het standbeeld van Spinoza hebben bijgewoond, hield drie jaren geleden in zijn vaderland eene toespraak in welke hij tusschen twee groote mannen,

die ieder eene zending vervuld hebben, vergelijking maakte. (11) Beiden, sprak hij, waren Israëlieten. Beiden hadden zij alles over voor hun overtuiging: beiden verdienden met handenarbeid hun levensonderhoud, enz. Hij eindigde die vergelijking aldus: „Het is ter nauwernood mogelijk de diepste levensvragen ernstig te overwegen, zonder te eeniger tijd en in zekere mate den een of den ander tot zijn meester te nemen: den een, Baruch de Spinoza, den Israeliet van Amsterdam, naderhand Benedictus genaamd, of den ander, Saulus, den Israeliet van Tarsus, naderhand Paulus geheeten.” Zoo is het. Maar Paulus wijst van zich af nog hooger op; hij wijst ons op Jezus Christus, wien hij gediend heeft met een toewijding en levensoffer, die zijn wijsgeerigen volksgenoot van later dagen verre, verre in de schaduw stellen.

Tusschen Spinoza en den Zoon des menschen maken wij echter geen vergelijking: de eerbied weerhoudt ons. Slechts herinneren we ons aan Zijn woord: de hemelen en de aarde zullen voorbijgaan, maar mijne woorden zullen geenszins voorbijgaan.

Sedert Hij verscheen, is het eene wijsgeerig stelsel na het andere gekomen en heeft, zoolang het leefde, uit de waarheid die in Jezus Christus is, zijn kracht geput om te bestaan — ook als dat bestaan diende om dezen Christus te bestrijden. Want elk waarheidsbestanddeel der op elkaar volgende stelsels is aan het evangelie ontleend. Vele, vele stelsels hebben den levensadem, uit die goddelijke waarheid genomen, zoolang zij golden besteed om dat evan-

gelie voor dood, voor verouderd te verklaren. Na aldus de boodschap des heils in Christus voor dood en voorbijgegaan verklaard te hebben, zonken zij in den dood en gingen voorbij. En de Gemeente kwam en zag met eerbied deze doode begraven, en bereidde zich om van hare opvolgster te hooren dat het Evangelie dood en voorbijgegaan is, en daarna ook deze opvolgster te zien in den dood zinken en voorbijgaan. Zoo zal de blijde boodschap van Jezus Christus voortgaan, aan elk volgend stelsel de kracht te geven om haar te bestrijden. Thands is Spinoza in bronzen beeldtenis onder ons herleefd en aangekondigd als de blijde boodschapper der mondighe menschheid. Met rustigen eerbied vernemen we die tijding, en overwegen nogmaals haar belangwekkenden inhoud. Spinoza ligt sedert 25 Februarij 1679 in onze Nieuwe Kerk begraven, en de lofliederen der aanbeddende schare weergalmen reeds twee eeuwen week aan week boven zijn gebeente. Of in volgende eeuwen, als ook die Nieuwe Kerk zal in puin gevallen zijn, de naam des wijsgeers nog zal gehoord worden, moge de tijd leeren. Maar zeker zal ook dan in onverzwakte kracht het lied der aanbedding en der overwinning aangeheven blijven:

HET LAM, VOOR ONS OP AARD GESLACHT,
 IS EEUWIG WAARD TE ONTVANGEN
 DE WIJSHEID, RIJKDOM, EER EN KRACHT
 EN DANKBRE LOFGEZANGEN.

AANTEKENINGEN.

---

(1) Het standbeeld van Spinoza is opgericht uit de bijdragen — niet van ons volk als zoodanig, maar van geestverwante geleerden uit onderscheiden volken. Ware hem in een besloten plaats, museum, pantheon, Ruhmeshalle of hoe men haar noemen moge, een standbeeld opgericht, wij zouden met vreugde de zaak naar de mate onze krachten ondersteund hebben. Want als een der grootste geesten en der edelste geleerden-karakters welke ons volk heeft opgeleverd, maakt Spinoza billijk aanspraak op onze blijvende hulde. Alleen in 't midden des volks, in de open lucht, past zijn standbeeld, dat wij overigens als kunstwerk gaarne bewonderen, om de aangegeven reden niet.

(2) Voor het staven van deze en de volgende beweringen beroep ik mij op het in de voorrede genoemd geschrift. Echter wil ik ook hier en in de volgende aantekeningen sommige getuigenissen bijbrengen, ook van geleerden die niet den Christus der heilige Schriften belijden; opdat men zien moge dat de denkbelden, door mij hier uitgesproken, gedeeld worden door zulken die niet onder den blaam liggen van 't geen velen bij mij geloofsvooroordeel zullen noemen. Zoo zegt voor het hier bedoelde punt Theodor Camerer in *Die Lehre Spinoza's* (Stuttg. Cotta 1877), in het eerste deel waar hij „de metaphysische grondslagen van het stelsel” behandelt: „Zoo is het stelsel van Spinoza een naar

alle kanten heengericht naturalisme: de alles omvattende en beheerschende natuurnoodzakelijkheid is zijn eerste grondstelling, de alles voortbrengende natuurkracht zijn hoogste beginsel."

(3) Want met de persoonlijkheid Gods loochent Spinoza ook die des menschen, daar er volgens hem geen levend middelpunt is dat al de verschillende vermogens en verrichtingen van 's menschen wezen bezielt en er eenheid aan geeft. Door „het goede" verstaat hij dan ook slechts datgene wat wij zeker weten dat ons nuttig is. (Eth. 3. prop. 9, schol. Ears 4 def. 1.) In zijn *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins* (Berl. 1879) veroordeelt Ed. von Hartmann in Spinoza's zedeleer o. a. haar egoïsme (p. 14, 808); haar verkeerd individualisme (p. 37) de uit haar volgende doelloosheid van het leven (p. 844) en de miskennis van de ideale beteekenis des rechts (p. 503).

(4) Er zullen wel weinigen zijn die Dr. H. J. Betz (*Spinoza en de vrijheid*, p. 92) nazeggen: „hoe men over het determinisme denkt heeft niets te maken met de vraag of men maatschappelijke en staatkundige vrijheid al dan niet verlangt." Over den samenhang tusschen deze twee denkbeelden verg. o. a. Wagener's Staats-Lexicon D. 19 p. 582 e. v.) Het streven naar zelfbehoud maakt bij Sp. het oorspronkelijk werkelijk wezen der dingen uit en is de *grond* der deugd, gelijk de macht waarmeê het zich uit, de *maatstaf* dier deugd is. En het valt licht in te zien hoe nu ook van het *recht* hetzelfde moet gelden, en ook hier eigen behoud de grond, en recht de maatstaf is. Theod. Camerer zegt t. a. p. in zijn hoofdstuk: das Leben in der Gemeinschaft oder der Staat, p. 227: Inderdaad is de staat van Spinoza eene dwang-inrichting (eine Zwanganstalt) om de menschen die wegens hun onverdelgbare neiging tot toorn, nijd en andere uitingen van haat van nature elkanders vijanden zijn, en wel om hun list en sluwheid

des te gevaarlijker vijanden, zoodat zij wederkeerig het meest elkander moeten vreezen (Tract. polit. 2. p. 14) tot een vreedzaam samenleven en tot wederkeerige ondersteuning voor de bedoelingen des zelfbehouds te noodzaken."

De titel van het genoemde werkje van den heer Dr. Betz is: *Spinoza en de Vrijheid. Eenige bedenkingen tegen de Spinoza-studie van den heer J. H. Gunning Jr.* ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff 1877). Bij de vermelding kan ik niet nalaten, den schrijver die, wat den inhoud betreft, zeer nadrukkelijk tegen mij spreekt, mijn hartelijken dank te betuigen voor de humaniteit en waardeering, aan een tegenstander betoond die in belezenheid en kennis op het gebied der wijsbegeerte verre zijn mindere is. Ik meen dat vele „christenen" van dezen „ongeloovige" hierin kunnen leeren.

Wat echter het hier besproken punt betreft, de staatkundige en maatschappelijke vrijheid, Dr. Betz bepaalt haar als „de vrijheid van het handelen overeenkomstig onzen — al dan niet gedetermineerden — wil." (bl. 16). Ik geloof dat in onze verschillende opvatting van *deze* vrijheid (welke ik niet hoop met de vrijheid van het willen in 't algemeen te verwarren) de sleutel ligt van het verschil tusschen mij en mijn geëerden tegenstander. De door hem beschreven maatschappelijke en staatkundige vrijheid is mij te veel of te weinig. Te *veel*: want ik acht den burger, wil hij vrij zijn, aan de zedelijke fundamenten van het volksbestaan en de volkshistorie gebonden. Te *weinig*: want de vrijheid van den Bedouin om rechts, links, vooruit, achteruit in de woestijn te gaan, is mij nog geen maatschappelijke vrijheid. Deze bestaat slechts als men ongehinderd de hoogste zedelijke belangen kan voorstaan. De politieke vrijheid van den enkele bestaat hij Spinoza slechts voor zoover hij los is van beperkende grenzen. Maar de zoodanige verdient niet vrij (*liber*) maar slechts losgelaten (*libertus*) te

heeten. (Emancipatie, in 't voorbijgaan gezegd, schept nooit iets hoogers dan libertinage. De ware vrijheid is, ook in den staat, gebondenheid aan het Ideaal. Dus zekere noodzakelijkheid, maar een zedelijke, niet slechts natuurlijke. (Zie over het onderscheid tusschen deze beide o. a. Jul. Müller, *Lehre v. d. Sünde* II, 217 e. v.)

Ik kan hier niet verder over Spinoza als vermeend voorstander van maatschappelijke en staatkundige vrijheid spreken. Men roemt hem als voorstander der „vrijheid van gedachte.” Aan het beperken van deze heeft, zoover ik weet, nog nooit de onzinnigste en gruwzaamste tyran gedacht. Zoodra echter de gedachte in de wereld, in de zichtbaarheid treedt, b. v. als kerkeleer, wordt zij bij Spinoza wel degelijk onder de tucht van den staat gesteld. En deze oordeelt dan niet naar eeuwige beginselen (die niet bestaan) maar naar het belang des volks: en wat dat is, mag de overheid alleen bepalen.

De eigen belangen der enkelen, uit wier samenvoeging volgens Sp. de staat is ontstaan. vormen buiten besturing door de hoogste zedelijke beginselen slechts een blinde kracht van *willekeur*. En zoo die willekeur tot beginsel wordt verheven, werkt hij noodzakelijk het absolutisme van den enkele of van de massa. Hoe deze wil, buiten de hoogste eeuwige beginselen, onmachtig is om een sociale band te zijn, daarover zie b. v. Ahrens. *Cours de droit naturel*, 7e edit. I. p. 31.

(5) Spinoza's leer was egoïsme, maar hij bedoelde slechts autonomie: hij predikte zelfzucht, maar was overtuigd, niet anders te prediken dan het recht en voorrecht des menschen van zichzelf te zijn. Van zijne uitbanning uit de Joodsche synagoge, om den wille zijner oprecht beleden overtuiging ondergaan, zegt Renan juist en schoon, dat hij *geen* „afvallige” was; dat „hij het zou geweest zijn indien hij had gezwegen; gelijk Luther het zou geweest zijn indien

hij zijn monnikengelofte had voorgetrokken boven de veel heiliger verplichting, welke ieder mensch, bloot door het feit van zijn bestaan, jegens de waarheid heeft." (Spinoza, discours prononcé à la Haye le 21 févr. 1877 p. 10). In zijn *Cogitata metaphysica*, in Cap. 8 de voluntate Dei verklaart Spinoza, het woord „persoonlijkheid” niet te verstaan, maar voegt er bij: „schoon ik vast geloof, dat in het zalig aanschouwen van God, dat den geloovige beloofd is, God dit aan de Zijnen zal openbaren.” Zoo staat op zeer vele plaatsen de mensch boven zijn leer.

(6) Woorden van Schleiermacher uit de aantekeningen op de tweede zijner „Reden über die Religion.”

(7) B. v. het ongemotiveerde van uit de tallooze attributen der Substantie slechts op de twee, die denking en uitbreiding heeten, de aandacht te vestigen: zie Mr. C. W. Opzoomer, *Wetenschap en Wijsbegeerte* p. 27 enz.

(8) Prof. van Vloten zegt in zijn 11e aantekening op zijn feestrede „Spinoza de blijde boodschapper der mondige menschheid,” dat het telkens op nieuw tegen Spinoza ingebracht bezwaar dass aus dem Einen das Viele niemals begriffen werden kann (Windelband, die Gesch. der neueren Philos. p. 209) vervalt zoodra men den Godsnaam door dien van het oneindig onuitputtelijk leven vervangt. Laat mij dan overschrijven wat Windelband t. a. p. laat voorafgaan: Sp. postulirt zwar fortwährend dass die Gesamtheit der Dinge die nothwendige Folge aus dem Wesen der Gottheit sei, aber er vermag das Hervorgehen derselben in der Gestalt wie sie erfahrungsmässig bestehen, aus dem Wesen der alleinigen Gottheit ebensowenig wirklich abzuleiten, wie es irgend eine andere deduktive Philosophie oder irgend eine andere pantheistische Weltanschauung vermocht hat. Vervalt nu dit bezwaar, als wij hier in plaats van de woorden „aus dem Wesen der alleinigen Gottheit” lezen „aus dem unendlichen unerschöpflichen Leben”?

(9) Zie in Trendelenburg's *Logische Untersuchungen* (3e Aufl. 1870) in het 2e deel het schoone 9e Hoofdst. en over Spinoza ald. bladz. 41 e. v. Doch verg. onze volgende Aanteekening.

(10) Ook van deze waarheid kan ik (onder verwijzing naar mijn uitvoeriger geschrift, b. v. ald. bladz. 144 e. v. over „het naturalisme der waarheid”) slechts korte aanduiding geven. Om hem die van Spinoza's leer tot dat doel kennis wil nemen, tot verder nadenken te leiden, wijs ik er b. v. op hoe Spinoza God en mensch (het oneindige en het eindige) beurtelings strak van elkander scheidt en dan weër met elkaar vereenzelvigt waardoor hij zonder het te weten of te willen, de noodzaaklijkheid van een *Middelbaar* bewijst, al verklaart hij die gedachte ook voor „even ongerijmd als die van een vierkanten cirkel.” Hij doet hetzelfde waar hij in het 5e boek der *Ethica* bewijst hoe de hoogste liefde Gods is die tot zijn eigen natuur. Zeer waar, andwoorden wij: want juist deze liefde Gods eischt in Hem het eeuwig bestaan van den Zoon. Spinoza kent den Logos, het Woord, niet als één van wezen met God. Dáárom maakt hij de wereld, de natura naturata, eenzelvig met God. Wie den eeuwigen Zoon erkent als *grond* der wereld, erkent Hem dan ook als haar *doel*. En die kan met Spinoza's bestrijding van de teleologie instemmen, erkennende dat in haar dikwerf verkeerd menschelijke denkbeelden van doelmatigheid, nuttigheid, enz. aan God toegeschreven worden. Want de gemeente kent geen ander doel der wereld dan de heerschappij des Zoons. Dat is dus: het doel aller dingen ligt *in* God zelf, niet *buiten* Hem.

(11) Frederick Pollock, Esq. M. A. in de Royal Institution of Great Britain, 20 Apr. 1877.